

BATI BALKAN TÜRK AĞIZLARINA DAİR

About Western Balkan Turkish Dialects

Ayla HAFIZ KÜÇÜKUSTA*

Dil Araştırmaları, Bahar 2019/24: 89-105

Öz: “Batı Balkan Türk Ağızlarının Karşılaştırmalı Analizi” başlıklı doktora tezinin bilgileri doğrultusunda yürütülen bu çalışma, Batı Balkan Türk ağızlarının bazı tipik ve atipik dilbilimsel özelliklerini ortaya koyma ve böylece gelecekteki çalışmaları teşvik etme amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmada yer alan konular kapsamlı bir literatür, kişisel deneyim ve saha çalışmalarına dayanarak teorik ve karşılaştırmalı analiz yöntemiyle incelenmiştir. Bugüne dek yapılan ağız araştırmalarının sonuçlarına değinilerek çok dilliliğin Batı Balkan ağızlarının oluşumuna etkisi vurgulanmış ve söz konusu ağızlar standart Türkçeye ve kendi aralarında karşılaştırılarak fonolojik, morfolojik, sentaks ve leksik özelliklerinin yanı sıra aralarındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmuştur. Buna dayanarak Batı Balkan Türk ağızlarının daha ayrıntılı bir sınıflandırılması önerisinde bulunulmuştur. Ayrıca Batı Balkan ağızlarının günümüzdeki durumuyla ilgili bilgiler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Batı Balkanlar, Türk ağızları, fonetik ve fonoloji, morfolojik özellikler, sentaks, leksik.

Abstract: This work, based on research conducted for the purpose of writing doctoral thesis entitled The Comparative Analysis of the Turkish Dialects of the Western Balkans, has been prepared in order to present the Western Balkan Turkish dialects to reveal some of typical and atypical linguistic features of this dialects, and thus to encourage future studies. The subjects covered in the study are examined by using a method of theoretical and comparative analysis based on a comprehensive literature, personal experience and field studies. By mentioning the results of dialectical researches to date, the impact of multilingualism on the formation of Western Balkan dialects was emphasized. Furthermore, the similarities and differences between these dialects and standart Turkish and also among them as well as their phonological, morphological, syntax and lexical features were submitted. In this regard, a more detailed classification of the Western Balkan Turkish dialects was suggested. In addition, the work provides information on the current situation of Western Balkan dialects.

Keywords: Western Balkans, Turkish dialects, phonetics and phonology, morphological characteristics, syntax, lexics.

* Dr. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, Ankara/TÜRKİYE, ajlatr@yahoo.com. Gönderim Tarihi: 21.03.2019 / Kabul Tarihi: 28.04.2019

Bu çalışma, “Batı Balkan Türk Ağızlarının Karşılaştırmalı Analizi” adlı tarafımızca hazırlanan doktora tezinin özetlenmiş hâli niteliğindedir¹. Sözü edilen tezle, şu ana kadar yapılan inceleme ve saha araştırmalarına dayanarak Batı Balkanlarda, yani Batı Bulgaristan, Sırbistan, Makedonya, Kosova, Arnavutluk, Karadağ ve Bosna Hersek’te konuşulmuş veya hâlen konuşulmakta olan Türk ağızlarıyla ilgili olabildiğince malzeme toplanarak bu ağızların günümüze ne şekilde geldiğini, şu anda ne derece kullanıldığını, zamanla hangi süreçlerden geçerek nasıl bir değişime uğradıklarını, uğradıkları değişimlerin her bölgede aynı derecede mi yoksa farklı şekillerde mi kaydedildiğini ve bu gelişmelerin hangi etkenlere dayanarak yaşandığını tespit ederek konuyla ilgili sağlıklı sonuçlara varabilmek amaçlanmıştır.

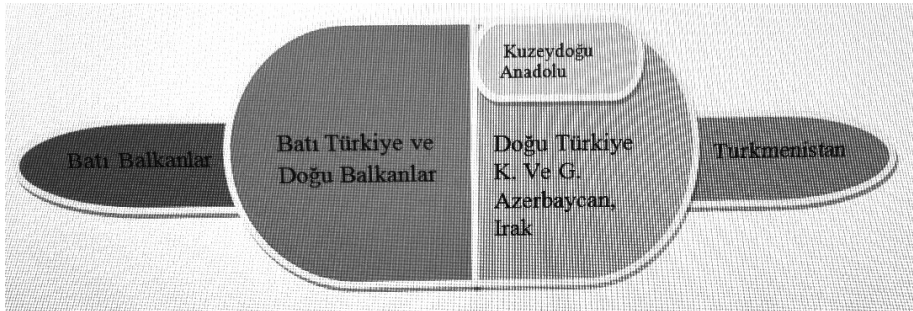
Tez, Batı Balkanlardaki Türk varlığı ve ağızlarıyla ilgili çok fazla ayrıntı içermektedir. Bu nedenle ilk olarak, içinde yer alan bölümlerden kısaca bahsetmekte fayda görülmüştür.

- Birinci bölümde, sözü edilen bölgedeki Türk varlığı ve ağızlarıyla ilgili başlangıçtan günümüze kadar yapılan araştırmalar ve bu araştırmalardan elde edilen bulgulara dayanarak yapılan tasniflerden bahsedilmiştir (Kowalski 1926, Nemeth 1956, Hazai 1960d, 1960e, Mollova 1996, Yaşar-Nasteva 1970, Hafız 1976) .

- İkinci bölümde, Türk kavimlerinin IV. yüzyıldan itibaren Balkanlara göçü, yerleşimleri ve sosyalleşmeleri hakkında detaylı kronolojik bilgiler sunulmuştur (Kafesoğlu 2014, Golden 2013, Grousset 2014, Rasonyi 1988, Roux 2007, Sümer 1972, Vasary 2008). Bunun yapılmasının nedeni, Balkanlarda, özellikle Osmanlı idaresinden önce yaşamış olan Türklerin tarihi ile ilgili Boşnak, Sırp veya Hırvat dilinde yeterli literatürün bulunmamasıdır. Ayrıca günümüze kadar bölgedeki Türk halkı ve ağızlarıyla ilgili yapılan araştırmalarda, söz konusu tarihlerin, bir şeylerin gözden kaçırılmış olma ihtimaline karşı yeniden araştırılma ihtiyacı duyulmuştur.

- Üçüncü bölümde, başlangıçtan günümüze kadar uzun bir süre boyunca geniş bir coğrafyada kullanılması nedeniyle farklı dilsel ve diğer etkenler sonucu belli özellikler kazanan Balkan ve Anadolu ağızlarının kökeni olan Oğuz Türkçesinin dönemlerinden ve Osmanlı idaresiyle birlikte Balkanlara gelişinden bahsedilmiştir (Korkmaz 1995a, Korkmaz 1995b, Ercilasun 2011, Ercilasun 2014). Bu bölümde ayrıca Türk ağızları ile ilgili yapılan araştırmaların başından bu yana Türkologların ilgisini çeken, Oğuz bölgesinin iki uç noktasında konuşulan Batı Balkan Türk ağızları ile Kuzeydoğu Anadolu ağızları arasındaki benzerliğe değinilerek söz konusu benzerliğin nedenleri ile ilgili yapılan araştırmalardan çıkarılan sonuçlardan söz edilmiştir (Németh 1956, Brendemoen 2002). Bununla bağlantılı olarak Batı Balkan ve Kuzeydoğu Anadolu ağızları arasındaki benzerliğin Osmanlı fetihleri dönemindeki göçlerden kaynaklanmadığı (Barkan 1953, Aktepe 1953, Yücel 1992, Gökbilgin 2008, Halaçoğlu 2014), daha ziyade bu benzerliklerin, her iki bölgenin ortak Kıpçak alt yapısından gelen özelliklerin evrensel ses değişimleri sonucu her iki bölgede günümüzdeki hâlini aldığı kanısına varılmıştır. Bu görüş sözü edilen bölgelerin önde gelen ağız özellikleri olan k>ç, g>c değişimi ve Prizren ağzındaki o’lu küçük ünlü uyumu örnekleriyle desteklenmeye çalışılmıştır.

1 Adı geçen tez Saray Bosna Üniversitesi Felsefe Fakültesi Doğu Dilleri Bölümü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı’nda savunulmuştur. Bu yazı söz konusu tezin bulgularını Türk akademik dünyasına tanıtmayı hedeflemektedir.

Tab. 1. Oğuz kökenli ağızların sınıflandırılması

- Dördüncü bölümde, Tablo 1’de belirtildiği gibi toplam beş gruba ayrılan Oğuz ağız bölgesinin en batısında yer alan, Doğu Balkan grubuyla karşılaştırıldığında da çok daha küçük ve daha az araştırılan Batı Balkan ağız grubunu konuşan Türklerin yaşadığı coğrafi bölge tam olarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna bağlı olarak batı Balkan ülkelerinden, Bulgaristan, Makedonya, Kosova, Karadağ ve Sırbistan’da, şu anda, Türklerin tam olarak nerelerde yaşadıkları ve söz konusu ağızları ne ölçüde kullandıklarından bahsedilmiştir.

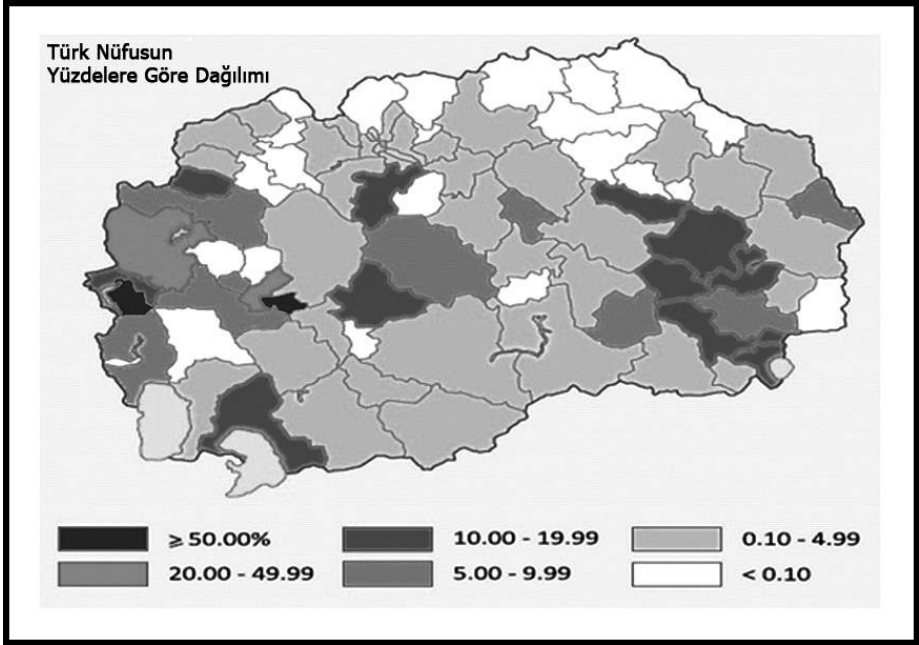
Harita 1. Bulgaristan’da Türklerin yerleşimi²

2 2011 yılındaki nüfus sayımına göre günümüzde Bulgaristanda 588.318 Türk yaşıyor (<http://web.archive.org/web/20130727085038/http://www.nsi.bg/EPDOCS/Census2011final.pdf>: 25 - Erişim tarihi: Temmuz 2016).

Harita 1’de de görüldüğü üzere Bulgaristan’ın doğusunda Türk nüfusu hâlâ yaşarken Bulgaristan’ın batısında 1989 göçünden sonra hiç Türk kalmadığı belirlenmiştir.

Batı Balkan ağızlarını ayrıntılı bir şekilde araştıran Németh 1927’de Bulgaristan’a ilk gittiğinde, kuzeydeki Vidin’den, güneydeki Kjustendil ve Blagoevgrad kentlerine kadar uzanan tüm bölgede çok sayıda Türk yaşarken sadece 25 yıl sonra Türkiye’ye göçler nedeniyle bu bölgelerde, bu nüfusun sadece küçük bir bölümünün kaldığını belirtmiştir. 1989 tarihinde ise kalan Türklerin tamamı da Türkiye’ye göç etmiştir. Ancak yine de, birilerinin kalmış olma ihtimaline karşı tezde “bu bölgede hiç Türk yok” yerine “neredeyse hiç Türk yok” denmesi tercih edilmiştir.

Yukarıdaki haritada aynı zamanda Bulgaristan sınırına yakın olan Romanya’nın Adakale kenti de yer almaktadır. Németh burada kullanılan ağızlardan da çok ayrıntılı bir şekilde bahsederek söz konusu ağızların Batı Balkan Türk ağızları grubuna dâhil olduğunu kanıtlamıştır (Németh 1956). Ancak bu bölgede Türk nüfusunun şu anki durumu ile ilgili pek bilgimiz bulunmamaktadır.

Harita 2. Makedonya’da Türklerin yerleşimi³

Öte yandan tüm Batı Balkan ülkelerinden daha fazla sayıda Türk, Makedonya’da yaşamaktadır. Harita 2’de gösterildiği gibi Makedonya’nın her yerinde Türklere rastlanabilmektedir. Tamamen Makedon veya Arnavutların yaşadığı ücra bölgelerdeki köylerde bile birkaç Türk ailenin varlığı olasıdır. Ancak bu Türkler, yani ücra bölgelerdeki köylerde yaşayanlar, yaşadıkları sosyal ve ekonomik şartlardan dolayı Türkçeyi artık bilmemektedir.

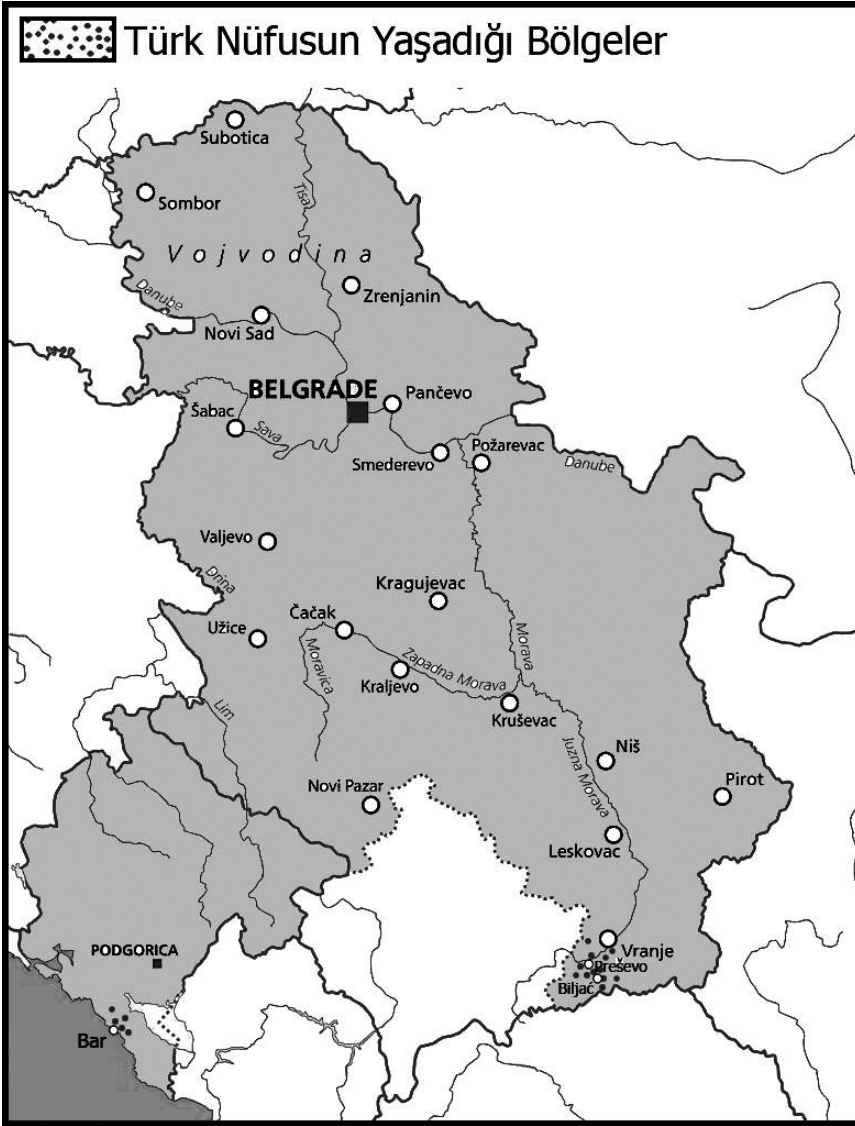
³ http://www.wikiwand.com/sh/Popis_stanovni%C5%A1tva_2002._u_Republici_Makedoniji# - Erişim tarihi : Kasım 2016.

Harita 3. Kosova'da Türklerin yerleşimi⁴

Bugün Kosova'da da Batı Balkan Türk ağızlarını aktif olarak kullanan çok sayıda Türk bulunmaktadır. 2012 nüfus sayımı sonuçlarına göre Kosova'da yaşayan toplam nüfusun yüzde 1,1'ini Türklerin oluşturduğu söylenebilir de bu sayının çok daha yüksek olduğu düşünülmektedir.

4 <http://www.kosovahaber.net/?page=2,12,10790> – Erişim tarihi Şubat 2017.

Harita 4. Sırbistan ve Karadağ'da Türklerin yerleşimi⁵.

Bunun dışında sürpriz olan, Karadağ'ın Bar kenti ve Sırbistan'ın Preševo ve Biljaç köylerinde hâlâ az sayıda Türk kökenli ailenin kalmış olmasıdır. Bar'da kalan Türkler Türkçeyi bilmekte fakat aralarında iletişim aracı olarak artık kullanılmamaktadır, diğer yandan Preševo ve Biljaç'daki Türkler sayıları az da olsa bu ağız hâlâ az çok kullanılmaktadır.

5 Karadağ ve Sırbistan iki ayrı devlet olmasına karşın Türklerin dağılımının daha rahat görülebilmesi için tek harita hazırlanmıştır.

Harita 5. Németh'in tasnifi

- Beşinci bölümde, Németh'in Batı Balkan Türk ağız bölgesi olarak belirlediği coğrafyada, yani batı Bulgaristan'ın, Vidin, Lom, Orjahovo, Mihailovgrad, Sofya, Kjustendil, Samokov ve Blagoevgrad gibi kentleri ve çevresinde, Makedonya'nın Gostivar, Tetovo, Kumanovo, Üsküp, Struga, Ohri, Resne, Manastır, Radoviš il ve ilçeleri ve çevre köylerinde, Kosova'nın Prizren, İpek, Priştine, Gilan, Kosova Mitroviçası, Vuçitrn kentleri ve Mamuša, Dobručan ve Janjevo köylerinde kullanılan Türk ağızlarının yanı sıra Karadağ'ın Bar kenti ve Sırbistan'ın Preševo ve Biljaç köylerinde kullanılan Türk ağızları sistemli bir şekilde fonetik-fonolojik, morfolojik, morfofonolojik, sentaks ve leksik özelliklerine göre hem standart Türkçeye hem de kendi aralarında karşılaştırılmıştır. Bunun için model olarak Ekrem Çauşević'in Zagreb'de Hırvat dilinde yayımlanan Çağdaş Türkçenin Grameri kitabı kullanılmıştır (Çaušević 1996). Böylece bu tezle Batı Balkan Türk ağızlarının geniş kapsamlı bir nevi grameri ortaya çıkmış bulunmaktadır.

- Altıncı bölümde, varılan sonuçlardan bahsedilmiştir.

- Yedinci bölümde ise tezdeki tüm örnekleri içeren bir dizine yer verilmiştir.

Bilindiği gibi, Batı Balkan Türk ağızlarını Doğu Balkan Türk ağızları ve standart Türkçeden ayıran başlıca özellik, bu ağızlarda ünlü uyumunun bulunmamasıdır. Söz konusu özellik, onların standart Türkçeden farklı morfolojik özelliklerini de belirlemektedir. Diğer yandan bu ağızlar Hint-Avrupa dillerinin sentaksına sahiptir ve leksik yapı ise çevre dillerinin büyük etkisi altındadır.

Yukarıda belirtilen bölgelerde kullanılan ağızlar arasındaki benzerlik ve farklılıkları, daha doğrusu, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova ağızlarında hangi fonolojik, morfolojik, sentaks ve leksik özelliklerin yer aldığını, aldysa da bunun ne ölçüde olduğunu tespit etmeye, hatta sözü edilen ağızların sınıflandırılması konusunu aydınlatma yönünde katkıda bulunmaya çalıştığımız tezde değindiğimiz Batı Balkan Türk ağızlarının tüm dil bilimsel özelliklerine ve aralarındaki benzerlik ve farklılıkların ayrıntılarına girmemiz, makalenin sınırlarını zorlamamak adına mümkün olmayacaktır.

Ancak günümüzde aktif olarak kullanılan Batı Balkan Türk ağızlarını, daha doğrusu Makedonya ve Kosova ağızlarını birbirinden ayıran en önemli özelliklerden kısaca bahsedilecektir.

Birinci özellik Kosova ağızlarında e, i, ü seslerinden önce g>c, k>ç değişimidir. g>c değişimine aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi daha çok kelimelerin başında rastlanmaktadır:

- cisi<giysi
- cece<gece
- cebe<gebe
- ceç<geç
- cemi<gemi
- cerdan<gerdan
- cenç<genç
- cene(k)<gene
- cizli<gizli
- cük<gök (Hafız 1985: 129)
- cümlek<gömlek
- cünül<gönül
- cüre<göre
- cüsteriş<gösteri
- cüç<güç
- col<göl
- cüs<göz
- cüna<günah
- cüvercin<güvercin
- cünül<gönül (Jusuf 1987: 56-57)

Kelimelerin ortasında sözü edilen değişime daha nadir rastlanmaktadır.

- *süincer*<sünger
- *süpürce*<süpürge
- *zencin*<zengin
- *cercef*<gergef
- *hince/ince*<yenge
- *yadicar*<yadigâr
- *Nicar*<Nigâr
- *rozicar*<rüzgâr
- *derca*<dergâh (Jusuf 1987: 57)

k>ç değişimine kelimelerin başında ve ortasında aşağı yukarı aynı sıklıkla rastlanmaktadır:

- *çerpiç*<kerpiç
- *çeskin*<keskin
- *çestene*<kestane
- *çif*<keyif
- *çi*<ki
- *çebap*<kebab
- *çir*<kir
- *çü*<köy
- *çemane*<keman
- *çüle*<köle
- *çüpük*<köpük
- *çor*<kör (Hafız 1985: 128, Jusuf 1987: 57)
- *ıçı*<iki
- *ıçındi*<ikindi
- v *paçet*<paket
- *saçin*<sakin
- *sırçe*<sirke
- *şüçür*<şükür
- *meçik*<mekik
- *maçeme*<mahkeme
- *üçüs*<öküz
- *leçe*<tekke
- *zıçır*<zikir
- *tiçen*<diken (Hafız 1985: 128, Jusuf 1987: 58)

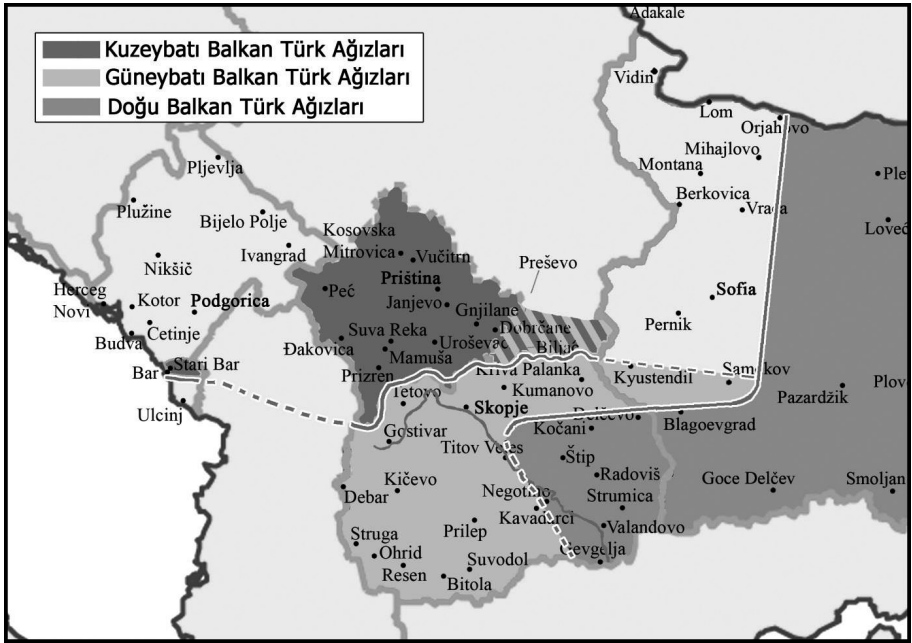
Bir de kelimelerin sonunda rastlanan az sayıda örnek bulunmaktadır:

- *meleç*<melek
- *nazüç*<nazik
- *timsaç*<timsak
- *feleç*<felek (Jusuf 1987: 58)

Kosova Türk ağızlarını Makedonya Türk ağızlarından ayıran bir başka özellik ise *ö* sesinin Kosova Türk ağızlarında kesinlikle bulunmamasıdır. Öte yandan Makedonya’da bu sese rastlanabilmektedir.

Bu iki bölge ağızlarını birbirinden ayıran bir özellik de Kosova ağızlarında *y*’li şimdiki zaman ve geniş zamanın ayrı ayrı kullanılmasıdır. Hâlbuki Makedon Türk ağızlarında bu iki zaman sadece kuzey Makedonya’da ayrı kullanılırken Makedonya’nın diğer bölgelerinde her iki zaman geniş zamanla ifade edilmektedir.

Öte yandan Karadağ’ın Bar kenti tamamen Kosova ağızlarının, Sırbistan’ın Preševo ve Biljaç köyleri ise hem Kosova hem de Makedonya ağızlarının özelliklerine sahiptir.

Harita 6. Balkan Türk ağızlarının sınıflandırılması.

Yukarıda belirtilen tüm özelliklere dayanarak Batı Balkan ağızlarının Kuzeybatı ve Güneybatı ağızlarına ayrılabilceği, Kosova ve Bar ağızlarının Kuzeybatı ağız grubunu, Kuzey, Batı ve Güney Makedonya ağızlarının ise Güneybatı ağız grubunu oluşturabileceği, bu iki grup arasındaki sınırın ise Makedonya ve Kosova arasındaki siyasi sınırın olabileceği, diğer yandan Preševo ve Biljaç köyleri ağız gruplarının ise Kuzeybatı ve Güneybatı ağız grupları arasındaki geçiş ağızlar grubuna girebileceği kanısına varılmıştır.

Sahadan alınmış olan ses kayıtlarına dayanarak Kuzeybatı ile Güneybatı ağızları içinde kelime vurguları ve cümle ezgileri arasında da farklılıklar saptanmıştır. Bu, batı Balkan Türk ağızları araştırmalarında çok az araştırılmış bir alandır (Németh 1965,

Hafız 1979, İbrahim 1997, Ahmet 2004). Gözlemlere göre çevre dillerinin etkisi altında bu iki kategoride bölgeler arasında çok belirgin farklılıklar bulunmakta, daha doğrusu kullanıldıkları bölgeye göre bu ağızlardaki vurgulama sistemi Arnavutça, Makedonca ve daha az olarak da Sırpçanın çok büyük tesiri altındadır. Bu fark öylesine belirgindir ki sözü edilen ağızları kullanan kişileri dinlerken kullandıkları kelimelerin Türkçe olduğunu bilmeyen biri bu kişilerin Arnavutça ya da Makedonca konuştuğunu düşünebilir.

Arnavut aksanının güçlü etkisi Prizren ve Mamuşa hariç Kosova'nın tüm diğer yerlerinde hissedilmektedir. Fakat Osmanlı döneminden başlayarak 20. yüzyılın sonuna kadar çoğunlukla Türklerin yaşadığı ve ana iletişim dili olarak Türkçenin kullanıldığı Prizren ve Mamuşa'da, bu aksan kabul görmemiş, bu bölgede kendine has farklı bir aksan gelişmiştir.

Ancak Kosova'nın en güneyindeki Prizren ağızında, bu ağızı diğer tüm kuzeybatı ağızlarından hatta 15 km yakınındaki Mamuşa köyü ağızından ayıran aksan dışında başka özellikler de tespit edilmiştir. Bunlardan en önemlisi o'lu küçük ünlü uyumunun bulunmasıdır.

Bu ünlü uyumuna aşağıdaki gibi durumlarda rastlanabilir:

- Kelimelerin kökünde:
 - *dokos*<dokus, *koyon*<koyun, *yogort*<yoğurt, *dokon*<dokun- *soyon*<soyun-, *otor*<otur-, *tomrok*<tomurcuk (Jusuf 1987: 36)
- İyelik eklerinde:
 - *yogordom/-on/-omoz/-onoz*<yoğurdum/-un/-umuz/-unuz
 - *çocogom/-on/-omoz/-onoz*< çocuğum/-un/-umuz/-unuz
- İlgi hâlinde:
 - *çocogomon, çocogonon, çocogonon, çocogomozon, çocogonozon* < çocuğumun, çocuğunun, çocuğunun, çocuğumuzun, çocuğunuzun
- Sıra sayılarında: *dokozonci* < dokuzuncu, *sononci* < sonuncu
- İmek fiilinde:
 - *çocogom, çocokson, çocoktor, çocogoz, çocoksonoz, çocoktorlar* < çocuğum, çocuksun, çocuktur, çocuğuz, çocuksunuz, çocuklar
- Geniş zamanda:
 - *otororom, otororson, otoror, otororoz, otororsonoz, otororlar* < otururum, oturursun, oturur, otururuz, oturursunuz, otururlar
- Emir kipinde: *otor!*, *otorson!*, *otoron!*, *otorsonlar!* < otur!, otursun!, oturun!, otursunlar!
- Edilgenlik ekinde:

- *kovolim, kovolisin, kovoli, kovolıs, kovolısınıs, kovolılar* < kovuluyorum, kovuluyorsun, kovuluyor, kovuluyunuz, kovuluyorlar

- Dönüşlülük ekinde: *soyoni-m/-sın/-/s/-sınıs/-lar* < soyun-uyorum/-uyorsun/-uyor/-uyoruz/-uyorsunuz/-uyorlar
- Ettirgenlik ekinde: *dokondori-m/-sın/-/s/-sınıs/-lar* < dokundur-uyorum/-uyorsun/-uyor/-uyoruz/-uyorsunuz/-uyorlar
- -sız ve -lık yapım eklerinde: *odonsoz* < odunsuz, *çocoklok* < çocukluk
- -uk, -uş, -ut yapım eklerinde: npr. *bozok* < bozuk, *dokonoş* < dokunuş, *dogrot* < doğrut (Hafız Küçükusta 2018: 165-166)

Yine Prizren ağzında sınırlı sayıda genelde fiillerde rastladığımız bir özellik, damak *ŋ*'sinin iki ses halinde, *ng* olarak kullanılmasıdır. Bu özelliğin de diğer batı Balkan ağzlarında kullanımına rastlanmamıştır⁶.

- *ingley* < *inliyor*
- *ona bengzedilar* < ona benzediler
- *sizi angdik* < sizi andık
- *yangıldınıs* < yanıldınız
- *yengıldık* < yenildik
- *angılı adam* < tanınmış (anılan) adam
- *apangsıs* < apansız
- *engse* < ense (Jusuf 1987: 62)

Burada Batı Balkan ağzlarının ilginç olabilecek bir iki özelliğine daha değinmekte fayda vardır.

Örneğin Makedon ağzlarında çok karakteristik bir özellik olan yönelme hâli (-e) yerine, bulunma hâlinin (-de) kullanılmasıdır:

- *düşti aklımda* < aklıma geldi (MA⁷)
- *atar adında* < adına yapar
- *getirmesın bende* < bana getirmesin (Ahmet 2004: 112, 139-141)

Aynı özellik, Kosova Türk ağzlarında da mevcuttur, ancak yalnızca ***gitmek, gelmek, bırakmak*** gibi fiillerde görülmektedir:

- *gel/cel bizde* < bize gel (MA/KA⁸)
- *gideym/cideym halada* < halama gidiyorum
- *ko banyoda* < banyoya koy
- *onda brak* < ona bırak (Hafız Küçükusta 2018: 224)

Batı Balkan ağzlarını standart Türkçeden ayıran en büyük özellik, bu ağzların çok dilli ortamda ve büyük ölçüde Bulgarca, Makedonca, Sırpça ve Arnavutça gibi

6 Her ne kadar bu özelliğe bazı yazılı metinlerde rastlanmış olsa da *ŋ* sesinin günümüzde aktif olarak *ng* şeklinde kullanıldığı sadece Prizren ağzında görülmüştür.

7 Makedonya Türk Ağzı

8 Kosova Türk Ağzı

Hint-Avrupa dillerinin etkisi altında gelişen sentaks yapısıdır. Böylece Türkçe için karakteristik olan partisipler, gerundiumlar (sıfat fiiller, zarf fiiller) yerine, çok sayıda, genişletilmiş işlevi ve anlamı olan, zarf ve bağlaçlarla kurulan birçok alt cümle kullanılmaktadır:

- *Gideylar/Cideylar bakma ne yapay.* < Ne yaptığına bakmaya gidiyorlar.
 - *Getır/Cetır o sandalyey nedir kuynada⁹.*> Mutfakta olan o sandalyeyi getir.
- (Hafız Küçükusta 2018: 241)
- *Kaynana verir küpeleri o kadının eline, ne kızı getirmiş* > Kaynana kızı getiren kadının eline küpeleri verir (Németh 1965: 111).

Batı Balkan ağızlarının leksik yapısı da çok özel ve çeşitlidir. Tüm Batı Balkan ağızları, fonolojik, morfolojik ve sentaks yapıları açısından birbirine benzer özellikler gösterse de leksik yapılarında farklı bir durumla karşılaşırız. Esas olarak iki dilli veya çok dilli bir bölgede buldukları ve bu bölgelerin dilleri birbirinden farklı olduğu için bu farklılıklar, bazı kalıplaşmış sözlerde, farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır. Bu tür örneklere özellikle Makedonya'da rastlanmaktadır:

- *airli için* < hayırlı iş için
- *üdi sündi* < ödü koptu
- *tutti aip* < utandı
- *anali babali yaparız* < analı babalı büyüsün deriz.
- *baksın ev* < aileye baksın
- *koyaylar sofray* < sofrayı kuruyorlar (Ahmet 2001: 116-119)

Bunun dışında Makedonya'da, Makedon dilinden alınan bazı isimler, üzerlerine Türk yapım, kip ve şahıs eklerini almıştır.

- *bubaladım* < ezbere öğrendim
- *fantazirayley* < hayal kuruyor
- *sunçalaniş* < güneşleniyoruz
- *fraerleş* < çalım atıyor (Ahmet 2006: 10-13)

Öte yandan hem Makendonya'da hem de Kosova'da Makedonca veya Sırpça fiillere Türkçe yardımcı fiil ve zaman ekleri ilave edilerek bunlar ağzın bir parçası hâline getirilmiştir.

- *spoy aldi* < kısa devre yaptı
- *daviedeylar* < boğuyorlar
- *bunioldum* < isyan ettim
- *galama yapays* < ses çıkartıyoruz (Ahmet 2006: 13-16)

Buna benzer birçok farklı örnek vardır.

Aşağıdaki örneklerde Batı Balkan Türk ağızlarındaki Arnavutçanın etkisini görebiliyoruz:

9 Kuhinja Sırpça mutfak demektir.

- *A yoktur fukaralar?* < Fakir yok mudur?
- *A olacak doli o şişeler, a olacak boş?* < O şişeler dolu mu boş mu olacak?
- *Gülma koyşına se gelir başına.* < Gülme komşuna gelir başına (İbrahim 1997:106-107).

Diğer örneklerde ise Karadağcanın bazı etkilerini görebiliyoruz:

- *Dujdun li?* < Duydun mu?
- *Vera mi bi çay.* < Bana bir çay ver.
- *Ne mi var, doktor?* < Neyim var, doktor?
- *Agri ga eli.* < Eli ağrıyor.¹⁰

Yine de tüm belirtilen etkilere rağmen Batı Balkan Türk ağızlarının leksik yapısında büyük ölçüde Türk kökenli kelimelerin muhafaza edildiği gözlemlenmiştir. Ancak günlük konuşmalarda yukarıda belirtilen örneklere benzer durumlarla karşılaşırken anlatılan hikâye ve masallarda çevre dillerden kelimelere rastlanmamıştır.

Balkanlarda Türk Ağızlarının Güncel Durumu

Batı Balkan Türk ağızları benzer siyasi, sosyal, kültürel ve dilsel koşullar altında günümüze kadar varlıklarını sürdürmeye devam etmiş, ancak son 20 yılda onların gelişim süreçlerinde bazı farklılıklar ortaya çıkmıştır.

Makedonya’da Türkler 20 yıl öncesine kadar Makedoncayı çok iyi konuşurken, Standart Türkçeleri oldukça sınırlı, ağızları ise Makedon ve Sırp kelimelerle doluydu. Ancak günümüzde, standart Türkçeleri çok daha iyidir. Hatta bazı Makedonca ifadelerin yerini standart Türkçe ifadeler almaya başlamış, Türk eğitim, kültür ve sosyal kurumlarına gittikçe daha çok yöneldiklerinden de Makedon dilini giderek unutmaya başlamışlardır. Yine de, aralarında iletişim aracı olarak kendi ağızlarını kullanmaya devam ettiklerinden bu ağızların her biri henüz zarar görmemiş durumdadır.

Kosova ağızlarındaki durum biraz daha farklıdır. Şöyle ki 90’ların ikinci yarısında Yugoslavya’nın dağılmasıyla Sırlar Kosova’dan göç etmiş ve resmî dil Arnavutça olmuştu. Bu nedenle genç nesiller Sırpçayı ya çok az biliyor ya da hiç bilmiyorlar. Ancak Sırpça kökenli kelimeler bu bölgede, yüzyıllarca süren ortak yaşamın bir sonucu olarak Türklerin günlük konuşmalarına öylesine yerleşmiş ki bu ağızların âdeta bir parçası hâline gelmiş durumda. Aynı Sırpçada kullanılan Türkçe kelimeler gibi.

Yani Kosova’da son 30 yıldır Sırpça konuşulmamasına rağmen daha önce kullanılan Sırpça kelimelerin yerini Arnavutça kelimeler almamıştır -ki bu temas edilen diller söz konusu olduğunda çok alışılabilir bir durum değildir-. Öte yandan, son zamanlarda Kosova’daki Türkler, Türk televizyon kanalları aracılığıyla yaşamlarının neredeyse tamamını kaplayarak temas ettikleri çevre dili hâline gelen standart Türkçeyi gittikçe daha fazla konuşmaya başlamıştır.

- Sadece altı yıl öncesine kadar bu durum düşünülemezdi bile. Çünkü buradaki Türkler için ağızları, Osmanlı ataları tarafından kendilerine emanet edilen özgünlükleri,

10 Sözü edilen örnekler Sead Gano Šlaković’in *Rječnik Osmanske Leksike Barskoga Kraja* (Bar Bölgesinde Kullanılan Osmanlı Kelimeler Sözlüğü) adlı eserinin genişletilmiş ikinci baskısı için toplanan malzemenin alınmıştır.

gelenekleri ve kültürlerinin bir parçasıydı. Standart Türkçeyi kullanmak bu topraklarda kendi dilinden, özünden uzaklaşmak, özenti veya sonradan görmüslük anlamına geliyordu.

Bir zamanlar fetihler için hareket ettikleri topraklara geri dönen, geçmişlerinin tanığı ve geleceklerinin garantisi olan Türkler tarafından kurulan Türk devleti, hayatta kalmaları için onlara gereken en büyük gücü veriyordu. Balkanlardaki asırlık geçmişlerine ve artık yerel halk konumuna gelmelerine yani yerleşik oturmuş bir düzene geçmelerine rağmen, her zaman kendilerini arada bir yerde kalmış göçmenler olarak hissettiler. Sonunda vatandaşlık statüsüne sahip olmaları ve Yugoslavya topraklarındaki halkların ve azınlıkların tüm haklarına sahip olmalarına rağmen, hiçbir zaman bu topraklardaki Makedon, Arnavut ve Sırpların hissettiği anlamda kendilerini bu ülkeye ait hissetmediler. Osmanlı atalarından kalan toprak parçası ile tek bağları olan ağızlarına sıkıca tutundular. Ağızları aynı zamanda Hristiyan ortamında onların gelenekleri, kültürleri, dinleri, milliyetleri ve kimliklerinin somutlaşmış hâliydi. Türkiye'yi ana vatan olarak kabul etmiş olsalar da standart Türkçeyi hiçbir zaman kendi dilleri olarak kabul etmediler; çünkü bu dil, arada geçen zaman içerisinde, kendi öz kültürleri için doğrudan tehdit oluşturan başka bir kültürün parçası hâline gelmişti.

Ancak bugün Balkanlardan, Osmanlı mirası ve Osmanlı torunlarının toprakları olarak açıkça bahsedilmeye başlanması ve bunun medya üzerinden diziler aracılığıyla yıldırım hızıyla lanse edilmesi nedeniyle şehirlerde, köylerde hatta diğer halklar arasında özellikle Kosova'da standart Türkçenin kullanımı bir prestij hâline geldi. Bu ise bölgedeki Türklerin kendilerini daha iyi ve rahat hissetmelerini sağladı. Böylece eskiden olduğu gibi ağızlarını ne pahasına olursa olsun koruma mekanizması ortadan kalkmış oldu. Bölgede sürekli artan standart Türkçe kullanımını benimsemeye, böylece bu dili gittikçe daha sık ve daha iyi kullanmaya başladılar. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu kullanım, Makedonya'daki Türk ağızlarına henüz yansımamış olsa da, Kosova ağızlarında standart Türkçenin etkisinin giderek arttığı hissedilmektedir. Yine de şu ana kadar bu etki leksik seviyeyi henüz geçmemiş durumda. Ancak bu durum nüfusun yaşına bağlı olarak değişiyor. Örneğin, seksen yaş üstü insanlar hâlâ sadece atalarının dilini konuşuyor, 60-75 yaş arasındaki insanlar ise *evet*, *heralde* (herhâlde), *genelde*, *teşekkür* (teşekkür) gibi günlük kullanım içindeki standart Türkçe ifadeleri kullanıyor. Gençler, yaşı azaldıkça kendi aralarında konuşurken, daha önce kullandıkları ağzın tamamen ayrılmaz bir parçası olan Sırpça kelimelerin yerine günlük hayatta standart Türkçe ifadelerine giderek daha çok yer veriyor. Çocuklarda durum biraz daha farklı. Türkçe okuyan ortaokul seviyesindeki çocuklar aralarında sadece standart Türkçeyi konuşuyor, ebeveynleri ve okul arkadaşlarının dışındakilerle iletişim hâlindeyken ise ağzı kullanıyorlar. Ancak ilkokul çocukları, yani altı ila on yaş arasındaki çocuklar, Kosova'da hiçbir yerde artık ağız kullanmıyor. Televizyon, okuldaki dersler ve İnternet sayesinde sürekli standart Türkçeyle iletişim hâlinde ve evde ebeveynlerinin kullandığı ağızla kesinlikle ilgilenmiyorlar. Öte yandan, 6 yaşın altındaki çocuklar, televizyonda kullanılan dili iletişim aracı olarak kullanan insanlarla karşılaştıklarında ebeveynleri ile günlük kullandıkları ağızdan otomatik olarak standart Türkçeye geçiyorlar.

Burada standart Türkçenin ağızlar üzerindeki dolaylı bir etkisinden de söz etmek gerekir. Örneğin, televizyonlarda kullanılan *çizgi film* gibi ifadelerle alışkın olan

küçük çocuklar, Sırpça olan *certani* ifadesini kullanan daha yaşlı olanları refleks olarak düzeltiyorlar, böylece yaşlılar belli bir süre sonra, küçük çocukların anlaması daha kolay olur diye bu yeni ifadeleri kullanmaya başlıyor.

Diğer dillerle ilgili bazı sosyo-dil bilimsel çalışmalara göre bu tür çocukların dillerinin yaşa bağlı olarak değişebileceği ve özgün ağızlarına geri dönebilecekleri görülmüştür (Chambers 2003: 195). Bu nedenle daha sonra belki bu çocukların dil gelişiminin uzun vadede izlenebileceği bir çalışma yapılmasının yararlı olabileceği düşünülmektedir.

Burada dilin bir başka fonksiyonuna da dikkat çekmek gerekir ki bu da iletişim fonksiyonudur. 20. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye ile sağlanan temaslar, ağızların köklü yapısını değiştirememiş olsa da, medya Türkçenin bu bölgede prestij, ayrıcalık ve en sonunda iletişim için gerekli hâle gelmesini sağlamıştır. Burada, aslında kişilik ve kimliğin bir parçası olan ağız, güçlü bir sembol hâline gelmişse de dilin temel amacı olan iletişimin karşısında savaşı giderek kaybetmektedir. Bu nedenle, iletişim aracı olarak kullanılan dil, yani Standart Türkçe - sembolü teşkil eden ağızdan daha baskın hâle gelmektedir. Bundan sonra ağız ya paralel olarak var olmaya devam edebilir ya da tamamen kaybolabilir. Bunu zaman gösterecektir.

Aynı şey Almanya'daki Türk göçmenlerin dili için de geçerlidir, ancak ters yönde. Dördüncü kuşaktakilere göre iletişim dili Almancadır; bu dil, yani Almanca nesilden nesile, yavaş yavaş, atalarının dillerinin, yani standart Türkçenin ya da geldikleri yere bağlı olarak kullandıkları Türk ağızlarının, tek tek yerini alarak sonunda tüm işlevlerini devralmıştır (Hafız 2007: 22). Ancak burada başka bir psikolojik etken olduğu görülmektedir. Bu da günümüzün küresel fenomeni olduğu düşünülen modernleşmeye olan eğilim.

Tezdeki bulgular, dilin veya ağzın bir yandan ne kadar dirençli, tarihsel gelişimlerin tüm zorluklarına dayanacak güçte olduğunu, diğer yandan da medyanın güçlü etkisi ve iletişim gereksinimi karşısında tamamen kaybolma tehlikesiyle karşılaşabileceğini ve sonunda tamamen ortadan kalkabileceğini göstermektedir. Bu da beraberinde değerli diyalektoloji malzemesinin yok olma tehlikesini getirmektedir. Bu tezin içeriğinden de anlaşılacağı gibi Batı Balkan ağızları, çeşitli özelliklere sahip, zengin dil bilimsel materyalle dolu olduğu için tüm bu tehlikelere rağmen kullanımdan kolayca kalkmayacak gibi görünüyor. Yani tüm dış etkilerine rağmen bu ağızların orijinalliğini hâlâ büyük ölçüde koruyabileceklerine inanılmaktadır. Bu nedenle, bu tezde, Batı Balkan ağızlarının kapsamlı bir şekilde kaydedilmesinin, bu ağızların hem araştırmacılar hem de kullanıcıları için, onları korumak ve beslemek açısından teşvik edici olacağı umulmaktadır.

Kaynakça

AHMET, O. (2016). "Copied Verbs in Turkish Dialects of Macedonia", *The Uppsala Meeting, 13th International Conference on Turkish Linguistics*, Uppsala University Sweden, 2006, *Turcologica* 110, Harrasowitz Verlag, Wiesbaden, S. 9-18.

AHMET, O. (2004). *Morfosintaksa na turskite govori od ohridsko-prespanskiot region* (doktorska disertacija), Univerzitet "Sv. Kiril i Metodij", Filološki fakultet "Blaže Koneski", Skopje.

- AHMET, O. (2001). *Fonetski i leksički karakteristiki na turskiot govor vo Resen i resensko* (magistarska teza), Univerzitet "Sv. Kiril i Metodij", Filološki fakultet "Blaže Koneski", Skopje.
- AKTEPE, M. (1951-1953). "XIV. ve XVI asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskanına Dair", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt X, İstanbul, S. 299-312.
- BARKAN, Ö.L. (1951-1952). "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt XIII, İstanbul, S. 56-79; 209-237.
- BARKAN, Ö.L. (1942). "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, 2, S. 279-387.
- BRENDEMOEN, B. (2002). *The Turkish Dialects of Trabzon, Their Phonology and Historical Development*, *Turcologica* 50, Volume I: Analysis, Harasowitz Verlag, Wiesbaden.
- CHAMBERS, J. K. (2003). *Sociolinguistic theory: Linguistic variation and its social significance (Language in society)*, Oxford, Blackwell.
- CHAMBERS, J., TRUDGILL P. (1998). *Dialectology*, Second Edition, Cambridge University Press, Cambridge.
- ČAUŠEVIĆ, E. (1996). *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- ERCİLASUN, A.B. (2011). *Türk Dili Tarihi, Başlangıçtan 20. Yüzyıla*, 10. Baskı, Akçağ, Ankara.
- ERCİLASUN, A.B. (2014). "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Dil ve Edebiyat", *Makaleler, Dil Destan Tarih Edebiyat 1*, Akçağ, 2. Baskı, Ankara, S. 162-214.
- ERCİLASUN, A.B. (2014). "Batı Türkçesinin Doğuşu", *Makaleler, Dil Destan Tarih Edebiyat 1*, 2. Baskı, Akçağ, Ankara, S. 222-228.
- ERCİLASUN, A.B. (2014). "Oğuz-Türkmen Dil Kaynakları", *Makaleler, Dil Destan Tarih Edebiyat 1*, Akçağ, 2. Baskı, Ankara, S. 229-233.
- ERCİLASUN, A.B. (2014). "Osmanlı Türkçesi", *Makaleler, Dil Destan Tarih Edebiyat 1*, 2. Baskı, Akçağ, Ankara, S. 234-246.
- ERCİLASUN, A.B. (2014). "Tanzimat Gramerlerine Göre Tanzimat Dönemi Dili", *Makaleler, Dil Destan Tarih Edebiyat 1*, 2. Baskı, Akçağ, Ankara, S. 162-214.
- GOLDEN, P.B. (2013). *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Ötügen, İstanbul.
- GÖKBİLGİN, T. (2008). *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evladi Fatihan*, İşaret Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- GROUSSET, R. (2014). *Bozkır İmparatorluğu, Atilla Cengiz Han Timur*, Ötügen, İstanbul.
- HAFIZ, A. (2007). *Uticač jezika na interkulturalne odnose između Nijemaca i Turaka u Njemačkoj*, (magistarska teza), Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- HAFIZ, N. (1985) "Kosova Türk Ağzlarında k>ç ve g>c Ünsüz Değişmeleri", *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi: Tebliğler 1. Türk Dili, cilt 1. İstanbul Üniverstesi Edebiyat Fakültesi*, İstanbul, S. 127-29.
- HAFIZ, N. (1979). "Specificnosti prizrenskog turskog govora", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 27/1977, Sarajevo, S. 61-98.
- HAFIZ KÜÇÜKUSTA, A. (2018). *Uperedna analiza turskih dijalekata zapadnog Balkana*, Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet, Doktorska disertacija, Sarajevo.
- HALAÇOĞLU, Y. (2014). *XVIII Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII Dizi, Sayı 92, 5. Baskı, Ankara.
- HAZAI, G. (1960a). "Beiträge zur Kenntnis der türkischen Mundarten Mazedoniens" *RO XXIII*, 2, S. 83-100.
- HAZAI, G. (1960b). "Prinos kam vaprosa za klasifikacijata na balkanskite turski govori", *Ezikovedsko-etnografski izsledvanija v pamet n akad. Stojan Romanski*, Sofia, S. 505-510.

- İBRAHİM, N. (1997). *Vrapçište ve Çevresi Türk Ağzı (Makedonya)* (Yüksek Lisans Tezi), A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ankara.
- JAŠAR NASTEVA, O. (1970), “Turskiot govor vo gostivarskiot kraj”, *Zbornik za Gostivar*, Gostivar: Sobranie na Opstinata Gostivar, S. 269-306.
- JUSUF, S. (1987). *Prizrenski turski govor*, Jedinstvo, Priština.
- KAFESOĞLU, İ. (1914). *Türk Milli Kültürü*, Ötüken, İstanbul.
- KORKMAZ, Z. (1995). *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, TDK Yayınları: 629, I, II Cilt, Ankara.
- KOWALSKI, T. (1926). “Osmanisch-türkische Volkslieder aus Mazedonien”, *WZKM*, Band XXXIII, S. 167-233.
- MOLLOVA, M. (1996). “Balkanlarda Türk Ağızlarının Tasnifi”, *Belleten, TDKY*, Ankara, S. 167-176.
- NÉMETH, J. (1965). *Die Türken von Vidin, Sprache, Volklore, Religion*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- NÉMETH, J. (1956). *Zur Einteilung der türkischen Mundarten Bulgariens*, Sofia.
- RASONYI, L. (1988). *Tarihte Türklük*, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları 83, Seri III, Sayı A 22, İkinci Baskı, Ankara.
- ROUX, J.P. (2007). *Türklerin Tarihi, Pacifikten Akdeniz'e 2000 Yıl*, Kabalcı, Üçüncü Basım.
- ŠLAKOVIĆ, S. G. *Rječnik Osmanske Leksike Barskoga Kraja* (Bar Bölgesinde Kullanılan Osmanlı Kelimeler Sözlüğü), basım aşamasında olan eserin genişletilmiş ikinci baskısı için toplanan malzeme.
- SÜMER, F. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları*, Ankara Üniversitesi, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları: 170, İkinci Baskı, Ankara.
- YÜCEL, Y. (1992). “Balkanlar'da Türk Yerleşmesi ve Sonuçları”, *Bulgaristan'da Türk Varlığı, Bildiriler, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sa. 87²*, 3. Baskı, Ankara, 1985, S. 67-91.
- VASARY, I. (2008). *Kumanlar ve Tatarlar, Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)*, 1. Baskı, YKY, İstanbul.